विस्का: बारे एक विचार

✍ पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ

प्राचीनता

लिङ्गपुजन परम्पराले लौकिक जीवनमा लोकप्रियताको चरमचुली चुम्दै चलेर आएको एक समृद्ध रूपको शैव जात्रा हो-विस्का: जात्रा। पुरातत्त्वको दृष्टिले लिङ्गपुजन परम्परा आजभन्दा पाँच हजार वर्ष पुरानो रहिआएको छ। सैन्धव उत्खनन्मा फेला परेका शिवलिङ्ग र योगमुद्रामा तल्लीन शिव पशुपतिका सिलछाप उदाहरणस्वरूप छन्। परवर्ती कालमा पुरूष जननेन्द्रीय शिवको प्रतीक रही त्यसमा समन्वित स्त्री जननेन्द्रीय शक्तिको प्रतीक रही लिङ्गपुजन संस्कृति अझ शिष्टरूपले विकसित हुँदै आएको जानिन्छ। लखनऊ सङ्ग्रहालयस्थित ई.पू.दोस्रो शताब्दीको पञ्चमुखलिङ्ग यस कुराको प्रत्यक्ष उदाहरण हो। नेपाल-भारतलगायत दक्षिण-पूर्वी एसियाका शैव प्रभावित क्षेत्रहरूमा रहेका जलहरियुक्त शिवलिङ्गहरू यस कुराका प्रकारान्तर प्रतीक-उदाहरण हुन्। अनि हजारौँ वर्ष अघिदेखि प्रतीकात्मक ढङ्गमा सान्है सफलतापूर्वक लोक दुनियाँले व्यवहारमा समेत उतार्दै आएको एउटा नौलो सांस्कृतिक-प्रयोग लिङ्गको शीर्षमा एकजोडी ध्वजा फहराएर गरिने लिङ्ग-ध्वजोत्थान जात्रा थियो। यो प्रयोग त्यसबखतको लौकिक जीवनमा सान्है सफल मान्दै अत्यन्त लोकप्रिय रहिआयो। *यस कुराको उत्कृष्ट उदाहरण* भक्तपुरको विस्का: जात्रा हो।

लिङ्गपुजन परम्पराको प्रचार-प्रसारको श्रेय लिङ्गायत मत वा वीरशैव मतका आचार्य एवं तिनका अनुयायीहरूलाई पनि जान्छ। उत्तरप्राचीनकालमा नेपालमा राजकीय संरक्षणसमेत पाएर चलेका अनेक स्वतन्त्र शैव सम्प्रदाय, उप-सम्प्रदायहरूमध्येको एउटा सम्प्रदाय वीरशैव थियो। यस सम्प्रदायका मुख्य देवता विश्वेश्वर/विश्वनाथ भैरव र उनका शक्ति भद्रकाली हुन्। भक्तपुरको टौमढी टोलस्थित विश्वनाथ भैरव+भद्रकाली मन्दिरक्षेत्र त्यसकालमा यस सम्प्रदायको पवित्र स्थलको रूपमा रहेको जानिन्छ। भैरवनाथ मन्दिर परिसरमा रहेको उत्तरप्राचीनकालीन जलपात्रमा उत्कीर्ण लिच्छवि अभिलेखमा आएको 'लडितमहेश्वर' ले पनि यो क्षेत्र त्यसकालदेखि नै शैव क्षेत्रको रूपमा प्रख्यात रहिआएको प्रतीत हुन्छ। स्मरण रहोस्, विस्का: जात्राका मुख्यदेवता विश्वनाथभैरव+भद्रकाली हुन् जुन यसै क्षेत्रमा छन्। अनि लिङ्गायतहरूको प्रधान मठ पनि यसै क्षेत्रमा छ जुन नेपालको एकमात्र प्रधान मठ पनि हो। लिङ्गजात्रा वा विश्वजात्रा वा विस्का: जात्रा हुने स्थल पनि यसै क्षेत्र अर्थात् भद्रकालीपीठ इलाका (य:सिंख्य:) हो। विश्वमा शैव मतको प्रचार-प्रसार गर्नु वीरशैवहरूको मूल धर्म हो। यसरी वीरशैवहरूले चलाएको शिव सिद्धान्त धर्म एवं लिङ्गपुजन संस्कृतिको प्रचार-प्रसारको चरम लोकप्रियताको उपज यसै क्षेत्रमा गरिने विस्का: जात्रा पनि थियो। उत्तरप्राचीनकालतिर यो जात्रा चैत मसान्तको दिनमा लिङ्ग ध्वजोत्थान गरी वैशाख सङ्क्रान्तिको दिनमा ढाल्ने दुईदिने जात्राको रूपमा विकसित हुनपुगेको दृष्टिगोचर हुन्छ। अनि मध्यकालको अनेक कालखण्डमा विभिन्न शासकहरूले अनेक विधि-विधान एवं उपजात्रा (भैरवनाथको रथ तान्ने, भैरव भद्रकालीको रथ जुधाउने, दुमाजु जात्रा, महाकाली महालक्ष्मीको जात्रा आदि) थप्दै यसलाई सांस्कृतिकरूपले समृद्ध एवं गरिमामय तुल्याउँदै लगे। यसो हुँदा मल्लकालको अन्त्यतिर आइपुग्दासम्म यो जात्राले आठ रात-नौ दिन लामो जात्राको रूप लिन पुग्यो र नेवार लोकजीवनमा यो जात्रा सोही विशेषताअनुरूप 'च्याचा गुन्हुया जात्रा' भनेर पनि विख्यात हुनपुग्यो। कान्तिपुरको इन्द्रजात्रा, ललितपुरको मत्स्येन्द्रनाथ+भोटोजात्राले त्यतातिरको सांस्कृतिक पहिचानको रूपमा रूढ रहेजस्तै भक्तपुरको विशिष्ट सांस्कृतिक पहिचान बनेर विस्का: जात्राले लोकजीवनमा स्थान पाउँदै आयो।

अभिलेखीय प्रमाणतिर दृष्टिगत गर्दा आजभन्दा एक हजार चारसय पन्ध्र वर्षअघिको लेलेको संवत् ५२६ (वि.सं.६६१) को शिवदेव+अंशुवर्माको अभिलेखमा आएको 'इन्द्रगोष्ठी', 'ध्वजगोष्ठी'ले ध्वजा फहराएर गरिने लिङ्गजात्रा वा भनौँ 'विस्का:' को प्रसङ्गलाई स्मरण गराउँछ। यो कुरा महत्त्वपूर्ण छ। भगवान् इन्द्रको ध्वजा 'इन्द्रध्वजा' नामले प्रसिद्ध रहेझैँ विश्वनाथ भैरवको लिङ्गको शीर्षमा फहराइने एकजोडी ध्वजा पनि सोहीअनुरूप 'विश्वध्वजा' वा 'विश्वकेतु' वा 'वीरध्वजा' नामले विख्यात रहिआएको तथ्य परवर्तीकालका ध्वजाभिलेख प्रमाणका आधारमा समेत जानिन्छ। इन्द्र, सूर्य, आकाश/विश्वनाथ एकै ईश्वरका अनेक नाम हुन्। उदाहरणको रूपमा इन्द्रजात्राको लिङ्गो वा विस्का: जात्राको लिङ्गोलाई नै लिउँ, जुन एकै ईश्वरका वा भनौँ इन्द्र वा सूर्य, आकाश वा विश्वनाथकै तन्त्रपरक नाम अवतार हुन् जसलाई नेवार सांस्कृतिक जीवनले साझा अर्थमा 'य:सिं' (यवेंसिंश्रयवसिंश्रय:सिं) भनी पुकार्दै आएका छन्। जस्तो इन्द्रध्वजाको लिङ्गो 'इन्द्रध्वजसिं' उस्तै विश्वध्वजाको लिङ्गो 'विश्वध्वजसिं'; विस्का: जात्रामा विश्वनाथ भैरवको लिङ्ग-ध्वजोत्थान हुने मूल उत्सव स्थल 'यसिंख्य:' नाम त्यसै रहेको होइन। कान्तिपुरको नेवारी नाम 'येँ' पनि इन्द्रध्वजोत्थान हुने स्थलकै आधारमा रहन गएको कुरा पनि यसै प्रसङ्गमा जानिन्छ। लेलेको अभिलेखलाई आधार मान्दा तत्समयतिरै इन्द्रजात्रा, विस्का: जात्रा लोकप्रिय भइसकेको ज्ञात हुन्छ। यस तथ्यतिर विचार गर्दा त्यसअघि नै लिच्छविहरूको नेपालमण्डलमा आगमनसँगै वा आजभन्दा दुई हजार वर्ष अघिदेखि यी लिङ्गध्वजोत्थान उत्सव वा जात्राहरू अनवरतरूपले चलिआएको आभास हुन्छ।

चैत मसान्तको दिनमा लिङ्गध्वजोत्थान गरी वैशाख सङ्क्रान्तिको दिनमा ढालेर मनाइने दुई दिने यो विस्का: जात्रा मल्लकालतिर आइपुग्दा भक्तपुरका विभिन्न कालका शासक वर्गले अनेक जात्रा-उपजात्रा थप्दै लगेपछि (भैरव, भद्रकालीको रथजात्रा, दुमाजु जात्रा, टोल-टोलका गणेश, अष्टमातृकालगायतका स्थानीय देवताहरूलाई सगुनसहित दर्शनपूजन गर्न जाने आदि) मल्लकालको अन्त्यसम्म आइपुग्दा आठ रात-नौ दिन लामो जात्राको रूपमा समृद्ध हुनपुग्यो। यसो हुँदा स्थानीय लोकजीवनमा यो जात्रा 'च्याचा गुन्हुया जात्रा' नामले पनि प्रसिद्ध रहिआएको छ। विश्व मल्ल (१६०४-१६१७ वि.सं.) र उनकी रानी गंगादेवी (गंगा महारानी), १६०४-१६७० वि.सं.) ले विस्का: जात्रामा केही विधि-विधान थपिदिएको देखिन्छ। वंशावलीअनुसार जगज्योति मल्ल (१६७०-१६९४) ले भैरव भद्रकालीको रथजात्रा, टोलका गणेश, दुर्गा, अष्टमातृकाको रथारोहण गरी सगुन दिने, थिमीलगायतका सात ग्रामप्रदेशमा समेत सोही विस्का: जात्रा चलाएका थिए। त्यसैगरी भूपतीन्द्र मल्ल (१७५३-१७७९) ले भैरवनाथको रथ पहिलेको भन्दा विशाल आकार प्रकारले बनाउन लगाई चलाउन लगाए। स्मरण रहोस्; नेपालका चलायमान रथ मन्दिरहरूमा नेवार वास्तुकलाको तीनछाने यो यस प्रकारको एकमात्र विशालकाय रथ मन्दिर हो। वि.सं. १९९० साल अघिसम्म पनि भैरवनाथको रथ तम्हाढीबाट बोलाछेँ टोलको बुलुचासम्म र क्वाछेँटोलको मयजु देग:सम्ममात्र चलाउने परम्परागत रीत थियो। भूकम्पपछि बाटो फराकिलो हुँदै गएपछि सो परम्परा पनि लोप हुन पुग्यो। (सत्यनारायण प्रजापति, बिस्केटजात्रा, नेपाली संस्कृति, ०६/१/०४६, पृष्ठ ३१)

महामारी र जात्रा

यस्तो प्रतीत हुन्छ, मानौँ महामारी र जात्रा एउटै सिक्काका दुई पाटा हुन्। जसमध्ये सिक्काको पहिलो पाटो महामारी हो भने दोस्रो पाटो जात्रा वा उत्सव हो। मानव सभ्यता र तिनले गर्दै आएका चरम विकाससँगै एक स्थानबाट अर्को स्थान र एक देशबाट अर्को देश/महादेशमा भइरहने आवतजावत वा त्यस्तो मानव यात्राको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिबाट चियाएर हेर्दा अतीतका महामारीहरूको फैलने चरित्र र तिनका विस्तारक्रम पनि उस्तै देखिन्छ। महामारीको मूल संवाहक त मानिस नै हो। विगतका महामारीहरू सोहीअनुरूप बस्ती, गाउँ, सहर, देश हुँदै महादेशसम्म फैलिएको विदित हुन्छ। विज्ञान र प्रविधिको चरम उत्कर्षकालमा पुगेको आजको मानव सभ्यता र विकासले यो विश्व एक सानो गाउँमा परिणत हुनपुगेको छ। यसो हुँदा केही समय अघिमात्र चीनको उहानबाट सल्केको कोभिड-१९ (कोरोना भाइरस) नामको शत्रुले यो पङ्क्ति लेख्दासम्म विश्वका प्राय: सबै देशहरूमा डढेलोभन्दा पनि छिटो फैलिएर विगतका विनाशकारी विश्वयुद्धहरूलाई पनि बिर्साउने गरी हरेक दिन हजारौँ मानिसहरूको ज्यान लिइरहेको छ। यो पङ्क्ति लेख्दासम्म १ लाख ८ हजार ९ सय मानिसको कोरोना सङ्क्रमणबाट मृत्यु भइसकेको छ। (टेलिभिजन, न्युज च्यानलको दैनिक न्युज अपडेटको आधारमा) यसरी विगतका महामारीको तुलनामा यस महामारीले पुऱ्याउँदै आएको प्राणघातक क्षति र भयङ्कर विश्वव्यापी आक्रमणको स्वरूप नितान्त भिन्नै प्रकारको तेस्रो विश्वयुद्ध स्वरूपको छ। यस सङ्कटपूर्ण क्षणमा विश्वका सबै धर्म सम्प्रदायका मानिसहरूले यसको अन्त्य होस् भनी आ-आफ्नो तरिकाले दिन रात उच्चतम देवीदेवताहरूलाई सम्झी पूजा-प्रार्थना गरिरहेका छन्। कुरा स्पष्ट छ, यो महामारीको अन्त्य भएपछि मानव जातिले हर्षोल्लासका साथ उत्सव मनाउने छन्। यस कुरामा सन्देह छैन। यो कुरा अतीतका महामारीहरूको सन्दर्भमा पनि उस्तै प्रासङ्गिक देखिन आउँछ जुन विचारणीय पनि छ। वर्तमानको यस उदाहरणबाट पनि हामीले सगौरव मनाउँदै, मान्दै आएका जात्रा, चाडपर्व उत्सवहरू हाम्रा पुर्खाहरूले त्यत्तिकै राखेर, चलाएर गएका होइन रहेछन् भन्ने कुराको तथ्यपरक अनुभूति मिल्छ। नेपालमण्डलमा प्राचीनकालदेखि चलिआएका प्रसिद्ध जात्राहरू जस्तै इन्द्रजात्रा, मत्स्येन्द्रनाथको जात्रा र त्यसैगरी हाम्रो अभीष्ट विषय रहेको यसै विस्का: जात्रा र त्यसैगरी जीवित देवगणका नाचहरू जस्तै कान्तिपुरको नरदेवीनाच, ललितपुरको हरिसिद्धि नाच र त्यसैगरी भक्तपुरको नवदुर्गा नाच आदि समेत उदाहरणस्वरूप छन्। यी जात्रा, नाचहरू मनाउनुको मूल दर्शन वा साझा अभिप्राय आक्रमण, महामारी, दुर्भिक्ष आदिको अन्त्य एवं देशरक्षा र देशवासीको सुस्वास्थ्य, सुख, शान्ति, अमन-चैन, समृद्धि, सहकालको कामना रहिआएको विदित हुन्छ। विस्का: जात्रा मनाउँदा के हुन्छ भनी भक्तपुरका जो कोहीलाई सोध्नुहोस्, माथिकै उत्तर प्राप्त हुन आउँछ। यताबाट यो कुरा निश्चितप्राय: छ कि नेपालमण्डलमा विगतमा अनेक महामारीहरू चले, ती महामारीको अन्त्यका लागि देशवासीले देशका उच्चतम् देवदेवीलाई सम्झे, पूजा प्रार्थना गरे, त्यसले उनीहरूको आत्मबल बढायो, महामारीसित लड्ने मनोबल उच्च भयो। महामारीको अन्त्यपछि उत्सव मनाए, जात्रा चाड-पर्वको आरम्भ भयो जुन परम्पराको रूपमा रहिआयो। विस्का: जात्रा पनि यस कुराको अपवाद होइन। कोरोनाले आक्रान्त तुल्याइरहेको अहिलेको परिप्रेक्षमा मनोबल उच्च हुँदाको अवस्थामा रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता पनि वृद्धि हुन्छ भन्ने कुरा आधुनिक विज्ञानले पनि मानेको छ, भन्दै आएको छ।

विश्वनाथ भैरवको जात्रा 'विश्वजात्रा' हो। विश्वनाथ भैरवको लिङ्गमा फहराइने एकजोडी ध्वजा स्वयम् विश्वनाथ भैरव र उनका शक्ति भद्रकालीका प्रतीक छन्। ती ध्वजा कुशलमङ्गलका प्रतीक पनि हुन् जसको दर्शनले महामारीलगायत दुर्भिक्षको अन्त्य भई सहकाल आउँछ, यस लोकमा रहेकाहरूलाई सुस्वास्थ, समृद्धि र सुख-शान्ति प्रदान गर्दै शत्रुनाशसमेत गर्दै परलोकमा रहेका मृतात्माहरूले जन्म र मृत्युको बन्धनबाट मुक्ति पाउँदै मोक्ष प्राप्त होस् भन्ने कामनाले समेत विधान गरी जात्रा मनाइन्छ।

'विस्का:' जात्रा एक-नाम अनेक

लिङ्ग उठाउने र ढाल्ने दुईदिने जात्रा मध्यकालको पूर्वार्द्धसम्म पनि चलिरहेको आभास हुन्छ। ने.सं.५०० को अमरकोषमा 'विश्वकेतु' शब्दको पर्याय 'विसिक' दिइएको छ। हालसम्मको अन्वेषणमा 'विश्वजात्रा' को पहिलो उल्लेख टौमढी टोलको यक्ष मल्लको ने.सं.५६१ को अभिलेखमा भेटिएको छ। ने.स.६४१ को भूमिसम्बन्धी एउटा तमसूक-ताडपत्रमा 'विसकजात्रा' व्यवहृत भएको छ। भक्तपुर राजदरबारको ने.सं.८०८ र ने.सं.८१८ को जितामित्र मल्ल र भूपतीन्द्र मल्लका अभिलेखहरूमा 'विस्कयात' उल्लेख छन्। वर्तमान नेवार लोकजीवनमा 'विस्का:' र नेपाली राष्ट्रिय जीवनमा 'विस्केट' नाम प्रचलित छन्। यसरी संस्कृत शब्द 'विश्वकेतु' (विश्वनाथ भैरवको ध्वजा) कै परवर्तीकालमा चलेका नाम रूप विषुवकेतु, विसिक, विषुवकेतु यात्रा, विसिकयात, विसिकयात हुँदै विस्क/विस्का/विस्केट नामान्तर प्रचलित रहेको ज्ञात हुन्छ। (श्रेष्ठ, २०६०, भक्तपुरको नवदुर्गा गण, पृष्ठ १०३) त्यसैगरी स्थानीय लोकजीवनमा यो जात्रा मेष सङ्क्रान्ति, वैशाख सङ्क्रान्ति, विस्केट सङ्क्रान्ति, ख्वायु सल्हु, ख्वपे सल्हु लगायत च्याचा-च्यान्हु नामले पनि प्रचलित रहिआएको जानिन्छ। (प्रजापति ०४६, २७-३१)

पूर्वमध्यकालतिर तीनसय वर्षभन्दा बढ्ता समयसम्म तत्कालीन भक्तपुर राज्य समग्र नेपालको राजधानी नगरको रूपमा रहेको बेलामा यो राष्ट्रिय पर्वकै रूपमा मनाइन्थ्यो। तर उपत्यकाको राजनैतिक विखण्डनलगायत वि.सं.१८२६ मा मल्लकालीन भक्तपुर राज्यको पतनपछि भक्तपुरले आफ्नो केन्द्रीय राजनैतिक-प्रशासनिक महत्त्व गुमाउँदै गएपछि भने यो एक जिल्लाको स्थानीय जात्राको रूपमा मात्र सीमित रहन पुग्यो। नेपालका विभिन्न स्थानहरूमा लिङ्ग खडा गरी ध्वजा फहराउने संस्कृति आज पनि वर्तमान छ र प्रकारान्तरमा तिनमा निहित मूल सांस्कृतिक ढुकुटुकी भक्तपुरको विस्का: जात्रा हो भनी मान्न सकिन्छ। भक्तपुरको विशिष्ट सांस्कृतिक पहिचान विस्का: जात्रा हो। समृद्ध संस्कृति र सभ्यताको प्रतीक पुर्खाले राखेर गएका यी जात्राहरू पनि हुन्। यी हाम्रा राष्ट्रिय निधि हुन्। यी जात्राहरू छन् यसैले [illegible], समाज, मानिस, परिवार र देवताहरू पनि छन् र चाडपर्वहरू पनि चलेका छन्, जसले हामीलाई हजारौँ वर्षदेखि 'म' होइन 'हामी' बनाएर एकताको भाव-मालामा उनेर सजाइराखेको छ।

भक्तपुर नेपालमण्डलको सांस्कृतिक मूलथलोको रूपमा रहिआएको विदित हुन्छ। विस्का: जात्राले पनि यस कुराको पुष्टि मिल्छ। विस्का: जात्राताका तत्कालीन कान्तिपुर र ललितपुर राज्यका मल्ल शासकहरूले आ-आफ्नै राज्यमा विस्का: जात्रा मनाए तापनि मूल राजकीय वासस्थान र सांस्कृतिक मूल थलो भक्तपुर नै भएको हुनाले विशेष राजकीय पूजाभाग पठाउने चलन थियो। (वज्राचार्य, 'वर्षकृति' एक अप्रकाशित ठ्यासफु) तीनवटै मल्ल राज्यबीच राजनैतिक मेल नरहे तापनि सांस्कृतिक मेल भने थियो जसको मूल भक्तपुर थियो भन्ने कुरा यताबाट पनि थाहा पाइन्छ।

पूर्व होस् वा पश्चिम, नेवार संस्कृति र सभ्यताले समृद्ध रहिआएका नेपालका नेवार-बस्तीहरूमा विस्का-संस्कृति आज पनि कुनै न कुनै रूपमा वर्तमान छन्। नेपालमण्डल वा उपत्यकाको प्रसङ्गमा तत्कालीन केन्द्रीय राज्य भक्तपुरअन्तर्गतका बनेपा सातगाउँलगायत थिमी, बोडे, चरखण्डी, टोखा, कटुञ्जे, भौखेल, सुडाल, कटुञ्जे आदि प्रदेशहरूमा मात्र नभएर कान्तिपुर एवं ललितपुरका तलेजु, दुमाजु स्थापित मल्लकालीन राजदरबारहरूमा समेत विस्का जात्रा मनाउने, विधि विधान गर्ने संस्कार-संस्कृति जीवन्त रहिआएको ज्ञात हुन्छ।

विस्का: र कोरोना

हिजो हाम्रा पुर्खाहरूले विस्का: जात्रा राखेर चलाएर गए, नेवार सांस्कृतिक भण्डारलाई समृद्ध तुल्याए। अब भने विस्का: जात्रालाई पछिसम्म पनि चलाउँदै हामीपछिका तेस्रो पुस्तालाई सकुशल सुम्पेर जानु हाम्रो दायित्व हो। केही दशक अघिदेखि यो जात्रामा झुत्रामुठा [illegible]लगायतका विकृति देखापरेको छ। यसले हाम्रो शिर निहुराएको छ। यसलाई रोक्न हामीले भक्तपुर नगरपालिका, प्रहरी र प्रशासनको सहारा

बाँकी पृष्ठ ६ मा

पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ

प्राचीनता

लिङ्गपुजन परम्पराले लौकिक जीवनमा लोकप्रियताको चरमचुली चुम्दै चलेर आएको एक समृद्ध रूपको शैव जात्रा हो-विस्का: जात्रा। पुरातत्त्वको दृष्टिले लिङ्गपुजन परम्परा आजभन्दा पाँच हजार वर्ष पुरानो रहिआएको छ। सैन्धव उत्खनन्मा फेला परेका शिवलिङ्ग र योगमुद्रामा तल्लीन शिव पशुपतिका सिलछाप उदाहरणस्वरूप छन्। परवर्ती कालमा पुरूष जननेन्द्रीय शिवको प्रतीक रही त्यसमा समन्वित स्त्री जननेन्द्रीय शक्तिको प्रतीक रही लिङ्गपुजन संस्कृति अझ शिष्टरूपले विकसित हुँदै आएको जानिन्छ। लखनऊ सङ्ग्रहालयस्थित ई.पू. दोस्रो शताब्दीको पञ्चमुखलिङ्ग यस कुराको प्रत्यक्ष उदाहरण हो। नेपाल-भारतलगायत दक्षिण-पूर्वी एसियाका शैव प्रभावित क्षेत्रहरूमा रहेका जलहरियुक्त शिवलिङ्गहरू यस कुराका प्रकारान्तर प्रतीक-उदाहरण हुन्। अनि हजारौं वर्ष अघिदेखि प्रतीकात्मक ढङ्गमा साह्रै सफलतापूर्वक लोक दुनियाँले व्यवहारमा समेत उतार्दै आएको एउटा नौलो सांस्कृतिक-प्रयोग लिङ्गको शीर्षमा एकजोडी ध्वजा फहराएर गरिने लिङ्ग-ध्वजोत्थान जात्रा थियो। यो प्रयोग त्यसबखतको लौकिक जीवनमा साह्रै सफल मान्दै अत्यन्त लोकप्रिय रहिआयो। यस कुराको उत्कृष्ट उदाहरण भक्तपुरको विस्का: जात्रा हो।

लिङ्गपुजन परम्पराको प्रचार-प्रसारको श्रेय लिङ्गायत मत वा वीरशैव मतका आचार्य एवं तिनका अनुयायीहरूलाई पनि जान्छ। उत्तरप्राचीनकालमा नेपालमा राजकीय संरक्षणसमेत पाएर चलेका अनेक स्वतन्त्र शैव सम्प्रदाय, उप-सम्प्रदायहरूमध्येको एउटा सम्प्रदाय वीरशैव थियो। यस सम्प्रदायका मुख्य देवता विश्वेश्वर/विश्वनाथ भैरव र उनका शक्ति भद्रकाली हुन्। भक्तपुरको टौमढी टोलस्थित विश्वनाथ भैरव+भद्रकाली मन्दिरक्षेत्र त्यसकालमा यस सम्प्रदायको पवित्र स्थलको रूपमा रहेको जानिन्छ। भैरवनाथ मन्दिर परिसरमा रहेको उत्तरप्राचीनकालीन जलपात्रमा उत्कीर्ण लिच्छवि अभिलेखमा आएको 'लडितमहेश्वर' ले पनि यो क्षेत्र त्यसकालदेखि नै शैव क्षेत्रको रूपमा प्रख्यात रहिआएको प्रतीत हुन्छ। स्मरण रहोस्, विस्का: जात्राका मुख्यदेवता विश्वनाथभैरव+भद्रकाली हुन् जुन यसै क्षेत्रमा छन्। अनि लिङ्गायतहरूको प्रधान मठ पनि यसै क्षेत्रमा छ जुन नेपालको एकमात्र प्रधान मठ पनि हो। लिङ्गजात्रा वा विश्वजात्रा वा विस्का: जात्रा हुने स्थल पनि यसै क्षेत्र अर्थात् भद्रकालीपीठ इलाका (य:सिंख्य:) हो। विश्वमा शैव मतको प्रचार-प्रसार गर्नु वीरशैवहरूको मूल धर्म हो। यसरी वीरशैवहरूले चलाएको शिव सिद्धान्त धर्म एवं लिङ्गपुजन संस्कृतिको प्रचार-प्रसारको चरम लोकप्रियताको उपज यसै क्षेत्रमा गरिने विस्का: जात्रा पनि थियो। उत्तरप्राचीनकालतिर यो जात्रा चैत मसान्तको दिनमा लिङ्ग ध्वजोत्थान गरी वैशाख सङ्क्रान्तिको दिनमा ढाल्ने दुईदिने जात्राको रूपमा विकसित हुनपुगेको दृष्टिगोचर हुन्छ। अनि मध्यकालको अनेक कालखण्डमा विभिन्न शासकहरूले अनेक विधि-विधान एवं उपजात्रा (भैरवनाथको रथ तान्ने, भैरव भद्रकालीको रथ जुधाउने, दुमाजु जात्रा, महाकाली महालक्ष्मीको जात्रा आदि) थप्दै यसलाई सांस्कृतिकरूपले समृद्ध एवं गरिमामय तुल्याउँदै लगे। यसो हुँदा मल्लकालको अन्त्यतिर आइपुग्दासम्म यो जात्राले आठ रात-नौ दिन लामो जात्राको रूप लिन पुग्यो र नेवार लोकजीवनमा यो

जात्रा सोही विशेषताअनुरूप 'च्याचा-गुन्हुया जात्रा' भनेर पनि विख्यात हुनपुग्यो । कान्तिपुरको इन्द्रजात्रा, ललितपुरको मत्स्येन्द्रनाथ+भोटोजात्राले त्यतातिरको सांस्कृतिक पहिचानको रूपमा रूढ रहेजस्तै भक्तपुरको विशिष्ट सांस्कृतिक पहिचान बनेर विस्काः जात्राले लोकजीवनमा स्थान पाउँदै आयो ।

अभिलेखीय प्रमाणतिर दृष्टिगत गर्दा आजभन्दा एक हजार चारसय पन्ध्र वर्षअघिको लेलेको संवत् ५२६ (वि.सं.६६१) को शिवदेव+अंशुवर्माको अभिलेखमा आएको 'इन्द्रगोष्ठी', 'ध्वजगोष्ठी'ले ध्वजा फहराएर गरिने लिङ्गजात्रा वा भनौं 'विस्काः' को प्रसङ्गलाई स्मरण गराउँछ । यो कुरा महत्त्वपूर्ण छ । भगवान् इन्द्रको ध्वजा 'इन्द्रध्वजा' नामले प्रसिद्ध रहेझैं विश्वनाथ भैरवको लिङ्गको शीर्षमा फहराइने एकजोडी ध्वजा पनि सोहीअनुरूप 'विश्वध्वजा' वा 'विश्वकेतु' वा 'वीरध्वजा' नामले विख्यात रहिआएको तथ्य परवर्तीकालका ध्वजाभिलेख प्रमाणका आधारमा समेत जानिन्छ । इन्द्र, सूर्य, आकाश/विश्वनाथ एकै ईश्वरका अनेक नाम हुन् । उदाहरणको रूपमा इन्द्रजात्राको लिङ्गो वा विस्काः जात्राको लिङ्गोलाई नै लिउँ, जुन एकै ईश्वरका वा भनौं इन्द्र वा सूर्य, आकाश वा विश्वनाथकै तन्त्रपरक नाम अवतार हुन् जसलाई नेवार सांस्कृतिक

जीवनले साझा अर्थमा ‘य:सिं’ (यवेसिंश्रयवसिंश्रय:सिं) भनी पुकार्दै आएका छन् । जस्तो इन्द्रध्वजाको लिङ्गो ‘इन्द्रध्वजसिं’ उस्तै विश्वध्वजाको लिङ्गो ‘विश्वध्वजसिं’; विस्का: जात्रामा विश्वनाथ भैरवको लिङ्गध्वजोत्थान हुने मूल उत्सव स्थल ‘यसिंख्य:’ नाम त्यसै रहेको होइन । कान्तिपुरको नेवारी नाम ‘यैं’ पनि इन्द्रध्वजोत्थान हुने स्थलकै आधारमा रहन गएको कुरा पनि यसै प्रसङ्गमा जानिन्छ । लेलेको अभिलेखलाई आधार मान्दा तत्समयतिरै इन्द्रजात्रा, विस्का: जात्रा लोकप्रिय भइसकेको ज्ञात हुन्छ । यस तथ्यतिर विचार गर्दा त्यसअघि नै लिच्छविहरूको नेपालमण्डलमा आगमनसँगै वा आजभन्दा दुई हजार वर्ष अघिदेखि यी लिङ्गध्वजोत्थान उत्सव वा जात्राहरू अनवरतरूपले चलिआएको आभास हुन्छ ।

चैत मसान्तको दिनमा लिङ्गध्वजोत्थान गरी वैशाख सङ्क्रान्तिको दिनमा ढालेर मनाइने दुई दिने यो विस्का: जात्रा मल्लकालतिर आइपुग्दा भक्तपुरका विभिन्न कालका शासक वर्गले अनेक जात्रा-उपजात्रा थप्दै लगेपछि (भैरव, भद्रकालीको रथजात्रा, दुमाजुजात्रा, टोल-टोलका गणेश, अष्टमातृकालगायतका स्थानीय देवताहरूलाई सगुनसहित दर्शनपुजन गर्न जाने आदि) मल्लकालको अन्त्यसम्म आइपुग्दा आठ रात-नौ दिन लामो जात्राको रूपमा समृद्ध हुनपुग्यो । यसो हुँदा स्थानीय लोकजीवनमा यो जात्रा ‘च्याचा गुन्हुया जात्रा’ नामले पनि प्रसिद्ध रहिआएको छ । विश्व मल्ल (१६०४-१६१७ वि.सं.) र उनकी रानी गंगादेवी (

गंगा महारानी), १६०४-१६७० वि.सं.) ले विस्का: जात्रामा केही विधि-विधान थपिदिएको देखिन्छ। वंशावलीअनुसार जगज्योति मल्ल (१६७०-१६९४) ले भैरव भद्रकालीको रथजात्रा, टोलका गणेश, दुर्गा, अष्टमातृकाको रथारोहण गरी सगुन दिने, थिमीलगायतका सात ग्रामप्रदेशमा समेत सोही विस्का: जात्रा चलाएका थिए। त्यसैगरी भूपतीन्द्र मल्ल (१७५३-१७७९) ले भैरवनाथको रथ पहिलेको भन्दा विशाल आकार प्रकारले बनाउन लगाई चलाउन लगाए। स्मरण रहोस् ; नेपालका चलायमान रथ मन्दिरहरूमा नेवार वास्तुकलाको तीनछाने यो यस प्रकारको एकमात्र विशालकाय रथ मन्दिर हो। वि.सं. १९९० साल अघिसम्म पनि भैरवनाथको रथ तम्हाह्लीबाट बोलाछ्रेँ टोलको बुलुचासम्म र क्वाछ्रेँटोलको मय्जु देग:सम्ममात्र चलाउने परम्परागत रीत थियो। भूकम्पपछि बाटो फराकिलो हुँदै गएपछि सो परम्परा पनि लोप हुन पुग्यो। (सत्यनारायण प्रजापति, बिस्केटजात्रा, नेपाली संस्कृति, ०६/१/०[illegible]४६, पृष्ठ ३१)

महामारी र जात्रा

यस्तो प्रतीत हुन्छ, मानौं महामारी र जात्रा एउटै सिक्काका दुई पाटा हुन्। जसमध्ये सिक्काको पहिलो पाटो महामारी हो भने दोस्रो पाटो जात्रा वा उत्सव हो। मानव सभ्यता र तिनले गर्दै आएका चरम

विकाससँगै एक स्थानबाट अर्को स्थान र एक देशबाट अर्को देश/महादेशमा भइरहने आवतजावत वा त्यस्तो मानव यात्राको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिबाट चियाएर हेर्दा अतीतका महामारीहरूको फैलने चरित्र र तिनका विस्तारक्रम पनि उस्तै देखिन्छ । महामारीको मूल संवाहक त मानिस नै हो । विगतका महामारीहरू सोहीअनुरूप बस्ती, गाउँ, सहर, देश हुँदै महादेशसम्म फैलिएको विदित हुन्छ । विज्ञान र प्रविधिको चरम उत्कर्षकालमा पुगेको आजको मानव सभ्यता र विकासले यो विश्व एक सानो गाउँमा परिणत हुनपुगेको छ । यसो हुँदा केही समय अघिमात्र चीनको उहानबाट सल्केको कोभिड-१९ (कोरोना भाइरस) नामको शत्रुले यो पङ्क्ति लेख्दासम्म विश्वका प्रायः सबै देशहरूमा डढेलोभन्दा पनि छिटो फैलिएर विगतका विनाशकारी विश्वयुद्धहरूलाई पनि बिर्साउने गरी हरेक दिन हजारौँ मानिसहरूको ज्यान लिइरहेको छ । यो पङ्क्ति लेख्दासम्म १ लाख ८ हजार ९ सय मानिसको कोरोना सङ्क्रमणबाट मृत्यु भइसकेको छ । (टेलिभिजन, न्युज च्यानलको ब्रेकिङ न्युज अपडेटको आधारमा) यसरी विगतका महामारीको तुलनामा यस महामारीले पुर्‍याउँदै आएको प्राणघातक क्षति र भयङ्कर विश्वव्यापी आक्रमणको स्वरूप नितान्त भिन्नै प्रकारको पहिलो विश्वयुद्ध स्वरूपको छ । यस सङ्कटपूर्ण क्षणमा विश्वका सबै धर्म सम्प्रदायका मानिसहरूले यसको अन्त्य होस् भनी आ-आफ्नो रीतले दिन रात उच्चतम देवीदेवताहरूलाई सम्झी पूजा-

प्रार्थना गरिरहेका छन् । कुरा स्पष्ट छ, यो महामारीको अन्त्य भएपछि मानव जातिले हर्षोल्लासका साथ उत्सव मनाउने छन् । यस कुरामा सन्देह छैन । यो कुरा अतीतका महामारीहरूको सन्दर्भमा पनि उस्तै प्रासङ्गिक देखिन आउँछ जुन विचारणीय पनि छ । वर्तमानको यस उदाहरणबाट पनि हामीले सगौरव मनाउँदै, मान्दै आएका जात्रा, चाडपर्व उत्सवहरू हाम्रा पुर्खाहरूले त्यत्तिकै राखेर, चलाएर गएका होइन रहेछन् भन्ने कुराको तथ्यपरक अनुभूति मिल्छ । नेपालमण्डलमा प्राचीनकालदेखि चलिआएका प्रसिद्ध जात्राहरू जस्तै इन्द्रजात्रा, मत्स्येन्द्रनाथको जात्रा र त्यसैगरी हाम्रो अभीष्ट विषय रहेको यसै विस्काः जात्रा र त्यसैगरी जीवित देवगणका नाचहरू जस्तै कान्तिपुरको नरदेवीनाच, ललितपुरको हरिसिद्धि नाच र त्यसैगरी भक्तपुरको नवदुर्गा नाच आदि समेत उदाहरणस्वरूप छन् । यी जात्रा, नाचहरू मनाउनुको मूल दर्शन वा साझा अभिप्राय आक्रमण, महामारी, दुर्भिक्ष आदिको अन्त्य एवं देशरक्षा र देशवासीको सुस्वास्थ्य, सुख, शान्ति, अमन-चैन, समृद्धि, सहकालको कामना रहिआएको विदित हुन्छ । विस्काः जात्रा मनाउँदा के हुन्छ भनी भक्तपुरका जो कोहीलाई सोध्नुहोस्, माथिकै उत्तर प्राप्त हुन आउँछ । यताबाट यो कुरा निश्चितप्रायः छ कि नेपालमण्डलमा विगतमा अनेक

महामारीहरू चले, ती महामारीको अन्त्यका लागि देशवासीले देशका उच्चतम् देवदेवीलाई सम्झे, पूजा प्रार्थना गरे, त्यसले उनीहरूको आत्मबल बढायो, महामारीसित लड्ने मनोबल उच्च भयो । महामारीको अन्त्यपछि उत्सव मनाए, जात्रा चाड-पर्वको आरम्भ भयो जुन परम्पराको रूपमा रहिआयो । विस्का: जात्रा पनि यस कुराको अपवाद होइन । कोरोनाले आक्रान्त तुल्याइरहेको अहिलेको परिप्रेक्षमा मनोबल उच्च हुँदाको अवस्थामा रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता पनि वृद्धि हुन्छ भन्ने कुरा आधुनिक विज्ञानले पनि मानेको छ, भन्दै आएको छ ।

विश्वनाथ भैरवको जात्रा 'विश्वजात्रा' हो । विश्वनाथ भैरवको लिङ्गमा फहराइने एकजोडी ध्वजा स्वयम् विश्वनाथ भैरव र उनका शक्ति भद्रकालीका प्रतीक छन् । ती ध्वजा कुशलमङ्गलका प्रतीक पनि हुन् जसको दर्शनले महामारीलगायत दुर्भिक्षको अन्त्य भई सहकाल आउँछ, यस लोकमा रहेकाहरूलाई सुस्वास्थ्य, समृद्धि र सुख-शान्ति प्रदान गर्दै शत्रुनाशसमेत गर्दै परलोकमा रहेका मृतात्माहरूले जन्म र मृत्युको बन्धनबाट मुक्ति पाउँदै मोक्ष प्राप्त होस् भन्ने कामनाले समेत विधान गरी जात्रा मनाइन्छ ।

'विस्का:' जात्रा एक-नाम अनेक

लिङ्ग उठाउने र ढाल्ने दुईदिने जात्रा मध्यकालको पूर्वार्द्धसम्म पनि चलिरहेको आभास हुन्छ । ने.सं.५०० को अमरकोषमा 'विश्वकेतु' शब्दको पर्याय 'विसिक' दिइएको छ । हालसम्मको अन्वेषणमा 'विश्वजात्रा'

को पहिलो उल्लेख टौमढी टोलको यक्ष मल्लको ने.सं.५६१ को अभिलेखमा भेटिएको छ । ने.सं.६४१ को भूमिसम्बन्धी एउटा तमसूक-ताडपत्रमा 'विसकजात्रा' व्यवहृत भएको छ । भक्तपुर राजदरबारको ने.सं.८०८ र ने.सं.८१८ को जितामित्र मल्ल र भूपतीन्द्र मल्लका अभिलेखहरूमा 'विस्क्यात' उल्लेख छन् । वर्तमान नेवार लोकजीवनमा 'विस्का:' र नेपाली राष्ट्रिय जीवनमा 'विस्केट' नाम प्रचलित छन् । यसरी संस्कृत शब्द 'विश्वकेतु' (विश्वनाथ भैरवको ध्वजा) कै परवर्तीकालमा चलेका नाम रूप विषुवकेतु, विसिक, विषुवकेतु यात्रा, विसिकयात, विसिक्यात हुँदै विस्क/विस्का/विस्केट नामान्तर प्रचलित रहेको ज्ञात हुन्छ । (श्रेष्ठ, २०६०,भक्तपुरको नवदुर्गा गण, पृष्ठ १०३) त्यसैगरी स्थानीय लोकजीवनमा यो जात्रा मेष सङ्क्रान्ति, वैशाख सङ्क्रान्ति, विस्केट सङ्क्रान्ति, खायु सल्हु, ख्वपे सल्हु लगायत च्याचा-च्यान्हु नामले पनि प्रचलित रहिआएको जानिछ । (प्रजापति ०४६, २७-३१)

पूर्वमध्यकालतिर तीनसय वर्षभन्दा बढ्ता समयसम्म तत्कालीन भक्तपुर राज्य समग्र नेपालको राजधानी नगरको रूपमा रहेको बेलामा यो राष्ट्रिय पर्वकै रूपमा मनाइन्थ्यो । तर उपत्यकाको राजनैतिक विखण्डनलगायत वि.सं.१८२६ मा मल्लकालीन भक्तपुर राज्यको पतनपछि, भक्तपुरले आफ्नो केन्द्रीय राजनैतिक-प्रशासनिक महत्त्व गुमाउँदै गएपछि भने यो एक जिल्लाको स्थानीय जात्राको रूपमा मात्र सीमित रहन पुग्यो । नेपालका विभिन्न स्थानहरूमा लिङ्ग खडा गरी ध्वजा फहराउने संस्कृति आज पनि वर्तमान छ र प्रकारान्तरमा तिनमा निहित मूल सांस्कृतिक ढुकुढुकी भक्तपुरको विस्काः जात्रा हो भनी मान्न सकिन्छ । भक्तपुरको विशिष्ट सांस्कृतिक पहिचान विस्काः जात्रा हो । समृद्ध संस्कृति र सभ्यताको प्रतीक पुर्खाले राखेर गएका यी जात्राहरू पनि हुन् । यी हाम्रा राष्ट्रिय निधि हुन् । यी जात्राहरू छन् यसैले संस्कृति, समाज, मानिस, परिवार र देवताहरूसमेत पनि छन् र चाडपर्वहरू पनि चलेका छन् जसले हामीलाई हजारौँ वर्षदेखि 'म' होइन, 'हामी' बनाएर एकताको भाव-मालामा उनेर सजाइराखेको छ ।

सांस्कृतिक

भक्तपुर नेपालमण्डलको सांस्कृतिक मूलथलोको रूपमा रहिआएको विदित हुन्छ। विस्का: जात्राले पनि यस कुराको पुष्टि मिल्छ। विस्का: जात्राताका तत्कालीन कान्तिपुर र ललितपुर राज्यका मल्ल शासकहरूले आ-आफ्नै राज्यमा विस्का: जात्रा मनाए तापनि मूल राजकीय वासस्थान र सांस्कृतिक मूल थलो भक्तपुर नै भएको हुनाले विशेष राजकीय पूजाभाग पठाउने चलन थियो। (वज्राचार्य, 'वर्षकृत्ति' एक अप्रकाशित ठ्यासफु) तीनवटै मल्ल राज्यबीच राजनैतिक मेल नरहे तापनि सांस्कृतिक मेल भने थियो जसको मूल भक्तपुर थियो भन्ने कुरा यताबाट पनि थाहा पाइन्छ।

पूर्व होस् वा पश्चिम, नेवार संस्कृति र सभ्यताले समृद्ध रहिआएका नेपालका नेवार-बस्तीहरूमा विस्का-संस्कृति आज पनि कुनै न कुनै रूपमा वर्तमान छन्। नेपालमण्डल वा उपत्यकाको प्रसङ्गमा तत्कालीन केन्द्रीय राज्य भक्तपुरअन्तर्गतका बनेपा सातगाउँलगायत थिमी, बोडे, चरखण्डी, टोखा, कटुञ्जे, भ्रौखेल, सुडाल, कटुञ्जे आदि प्रदेशहरूमा मात्र नभएर कान्तिपुर एवं ललितपुरका तलेजु, दुमाजु स्थापित मल्लकालीन राजदरबारहरूमा समेत विस्का जात्रा मनाउने, विधि विधान गर्ने संस्कार-संस्कृति जीवन्त रहिआएको ज्ञात हुन्छ।

विस्का: र कोरोना

हिजो हाम्रा पुर्खाहरूले विस्का: जात्रा राखेर चलाएर गए, नेवार सांस्कृतिक भण्डारलाई समृद्ध तुल्याए। अब भने विस्का: जात्रालाई पछिसम्म पनि चलाउँदै हामीपछिका तेस्रो पुस्तालाई सकुशल सुम्पेर जानु हाम्रो दायित्व हो। केही दशक अघिदेखि यो जात्रामा ढुङ्गामुढा गर्नेलगायतका विकृति देखापरेको छ। यसले हाम्रो शिर निहुराएको छ। यसलाई रोक्न हामीले भक्तपुर नगरपालिका, प्रहरी र प्रशासनको सहारा

बाँकी पृष्ठ ६ मा

विस्का:...

लिएरमात्र पुग्दैन । यसलाई निर्मूलै पार्न भने हामीले हामीभित्रकै पशुत्ववृत्तिलाई हटाउनुपर्छ । सबैले भित्री मनदेखि “यो जात्रा मेरो सांस्कृतिक शान र पहिचान हो; यो जात्रा हरायो भने म पनि हराउने छु, पुर्खाले सराप्ने छ, सांस्कृतिक पहिचान पनि रहने छैन;” भनी यसै वर्षको विस्का: जात्रादेखि दृढ अठोटका साथ पालना पनि गर्ने हो भने विस्का: जात्रामा भित्रिएको विकृति स्वत: निर्मूल हुनेछ । किन हो कुन्नि; यसपालि भने विश्वमा यसअघि कहिल्यै नदेखिएको विस्मयकारी कोरोना भाइरस वा भनौं कोभिड-१९ ले नेपालमण्डलमा मनाइने मत्स्येन्द्रनाथको जात्रा, साँखुको जात्रालगायत यसै विस्का: जात्रालाई पनि अवरूद्ध पारेको छ । विस्का: जात्राको इतिहासमा शायद यो प्रथमपल्ट यसरी अन्य जात्रालगायत यो जात्रा अवरूद्ध हुनपुगेको छ । भीडको त कुरै छाडौं, एकजना मान्छेदेखि अर्को मान्छे डराउनुपर्ने, नजिक होइन, भौतिक दूरी राखेर, घरमै बस्नुपर्ने स्थितिमा सारा मानव जातिलाई कोरोनाको विश्वव्यापी आक्रमणले पुऱ्याएको छ । यो हाम्रो कमजोरी नभएर कोरोनासित लड्ने प्रत्याक्रमणरूपी प्रतिरक्षात्मक प्रभावकारी अस्त्र नै हो । यो हाम्रो अस्तित्वको सङ्घर्ष नै हो । यदि कोरोना-आक्रमण प्रकृतिको प्राणघातक कठोर प्रहार वा आक्रमण हो भने त्यसलाई सङ्घर्षपूर्वक वा भनौं घरमै बसेर जसले प्रत्याक्रमण गर्नसक्छ, निश्चय नै उसले आफ्नो परिवार, टोल, गाउँ, सहर, देशलगायत सारा मानव जातिकै रक्षा गर्छ वा बचाउँछ । प्रकृतिको कोरोनामय प्रहारलाई जसले झेल्छ, उसले अर्को सालको विस्का:जात्रा देख्न पाउँछ र रमाई-रमाइकन मनाउन पाउँछ । ने.सं. ७४१ चैत्र शुक्ल पूर्णिमाको दिनमा (राजा जगज्योर्ति मल्लको पालामा) भैरवनाथको रथजात्रा चलाउने क्रममा क्वाछेँमा सो रथ पल्टिएपछि अनिष्ट हुन नदिन भक्तपुरका सारा जनता र राजा मिलेर क्षमापूजा गरी विस्का: जात्रालाई पुन: चलाएका थिए । (चुन्दा वज्राचार्य, ‘ऐतिहासिक घटनावली’, पृष्ठ २४, पत्र सङ्ख्या २) अहिले विस्का: जात्राताका पनि हामी ‘लकडाउन’ मा छौँ । भैरवनाथको रथजात्रा पनि भएन, अब आउने अन्य जात्रा वा भनौं तालाक्व टोलमा चैत मसान्तको बिहान ल्हामरू गन्द्यको गणेशध्वजलिङ्ग लगायत य:सिंख्य:को विश्वनाथ भैरवको लिङ्गो पनि उठाइएन । वैशाख सङ्क्रान्तिको दिनमा ढल्ने कुरा पनि आएन । तर, सम्बद्ध निकाय एवं पुजारी समूहले सबैको मन जित्ने सूझबुझपूर्ण निर्णय गरेको छ-त्यो हो, यसपटक भलै विस्का: जात्रा अवरूद्ध भयो, तर विस्का: जात्रा-पूजा विधान भने रोकिने छैन । प्रतीक एवं भाव अर्थमा, तन्त्रोक्त विधि-विधानपूर्वक विस्का: कर्म सम्पन्न हुनेछ । मनको भाव र मानसपूजा ठूलो कुरा हो । हाम्रो यहाँ नेवार लोकजीवनमा एक लोकोक्ति पनि त चलेर आएको छ : ‘अखुं तीर्थ, कसि काशि’ (मनले माने करूवाको पानी पनि तीर्थ, मनले माने कौशी पनि काशी;) काठको लिङ्गो होस् वा सुनको; मन र भाव अनि सबै लोक दुनियाँले मानेपछि सुनको सानो प्रतीमा पनि त भैरवनाथको लिङ्गो नै हो । त्यो उठ्ने छ र ढल्ने पनि ; धार्मिक आस्थाभाव अनि लोकजीवनकै एक अंश मानेर विचार गर्दा यसपटक हाम्रा देवताको चाहना पनि यस्तै रहेछ भनी मान्नुपर्छ । मानौं, अनिष्ट आउने होइन, आएको कोरोनाकारी अनिष्ट हटाएर सबैको रक्षा गर्ने, बचाउने यो भन्दा असल उपाय अरू के नै हुन सक्ला र ! मानौं, यो पनि उनै भैरवनाथ, भद्रकाली र वीरवेतालको लीला वा कृपा हो, चाहना हो, देश, देशवासी र विश्वका सारा मानव जातिलाई बचाउने; भैरव भद्रकाली, वीर वेताललगायत अष्टमातृका नवदुर्गाले सबैको कल्याण गरून् ।